

ABBASİLER VE ENDÜLÜS EMEVİLERİ ZAMANINDA BASILMIŞ MÜHİM SİKKELERDEN BİRKAÇI

İbrahim Artuk

Abbasi hanedanını iktidar mevkiine getiren isyanın bilhassa Horasan bölgesinde genişlediğini biliyoruz. Bu hadise neticesinde tedavülde bulunan Emevi hanedanına âit sikkeler kıymetini kaybetmiş ve yerini hilâfetin Emevilerden Abbasilere geçmesini isteyenlerin bastırdıklarına bırakmıştır.

İşte mezkûr karışıklık esnasında, 132 senesinde Belh'de ke-silmiş olan dirhem (Şekil: 1) ön yüzünde:

الله احد الله
الصمد لم يد و
لم يولد ولم يكن
له كفوا احد

Arka yüzünde:

قل لا اسئلكم
لا اله الا
الله وحده
لا شريك له
١٨١٢٤٥

Ön yüzün etrafında (bu yüzde dört dişli daire vardır):

بسم الله ضرب °° هذا الدرهم °° يبلغ سنة اثنين وثلثين ومئة °°

Arka yüzün etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون
ibareleri vardır.

Bilindiği gibi şark bölgesinde, bazı ümera ve valilerin Abbasi davasında ön ayak olan Ebu Müslim Hırasani'ye iltihak ve Abbasilere tarafdar olmaları üzerine, İran şehirlerinin bazılarında kestirdikleri paralara *قد لاسلكم عليه اجرا الامودة في القربى* âyeti koydurmakla Peygamber ailesine karşı duydukları sevgi ve saygıyı açıklamak istemişlerdir. Biz bu âyeti Abbasilerin ilk halifesi olan Ebu-l-Abbas el-Saffah (132-136) ın 132 senesi Rebiülevvel ayının 13 üncü Cuma günü Kûfe mescidinde kalabalık bir halk kitlesi önünde verdiği nutukda zikrettiğini ve bunu müteakıp kardeşi Ebu Ca'fer el-Mansur'un Saffah adına herkesden biatı aldığını biliyoruz ¹.

Ön

Arka

Şekil - 1

Yine bu hanedandan Ebu Ca'fer Abdullah el Mansur (136-158 =754-775) un Erran'da 152 senesinde kesirdiği sikke (Şekil : 2) dikkate şayandır. Şöyleki :

لا اله الا

Ön yüzünde: ortada الله وحده

لا شريك له

Kenarında : (Kur'an IX, 33)

Ön yüzün etrafında üç daire bulunup bu dairenin üzerinde müsavi mesafelerde olmak üzere « oo oo oo بكار oo » vardır.

¹ Taberî, *Tarih*, Leyden: E. J., Brill 1879, III, s. 27-29; Mas'ûdî, *Marûc al-Zahab*, Paris, 1861, VI, s. 93-98; aynı müellif, *Kitâb al-Tanbih. va'l-İsrâf* (nşr. de Goeje), s. 387; İbn al Aşîr, *al-Kâmil fit-tarih* (tab. Bülâk 1308), V, s. 195-196; al-Taahî, *al-Farac ba'dal-şidda*, (Mısır 1904), II, s. 120; İbn Kutayba *Kitâb al-Ma'ârif*, Göttingen 1850, s. 188.

Arka yüzünde ortada ise çifte daire içinde:

عما امر به
المهدى محمد
بن امير المؤمنين

cümlesi mevcuttur.

Ebu Ca'fer el-Mansur'un oğlu veliahd olduğundan ismi sikkeye kazılmış bulunmaktadır. Bu usul bundan sonra göreceğimiz Abbasi hanedanına âit sikkelerde bir âdet hükmüne girmiştir.

Ön

Arka

Şekil - 2

Sikkenin ön yüzünde ve kenar kısmında okuduğumuz (بكار) ismi ise bu devrin tanınmış ümeralarından Rakka beyi olup meşhur İshak bin Müslim el-Ukâylî'nin kardeşidir. Bu zat, 132 senesinde, Elcezire isyanında, kardeşi İshak ile beraber Emevi hanedanına tarafdarlık göstermiş olduğundan, her iki kardeşi, tedibe memur edilen Halifenin biraderi Ebu Ca'fer Abdullah el-Mansur ile ve amcası Abdullah bin Ali ile bir çok savaşlarda bulunmuşlardır. Abdullah bin Ali, İshak'ı kazanmak istediğinden iki kardeşe karşı barış teklif etmiş, fakat İshak, boynumda Mervan'ın biatı vardır, onun ölümü tahakkuk etmedikçe silâhı bırakmam demişti. İşte bu sıralarda Ebu Ca'fer el-Mansur Mervan'ın öldürülmüş olduğuna dair teminat verdi. Bunun üzerine İshak ve kardeşi barış ve af dilediler. Vaziyetten haberdar edilen Halife her iki kardeşi affetti. 137 senesinde yeni halife Ebu-l-Abbas ölünce Abdullah bin Ali hilâfet iddiasile ortaya atıldı. Yeni halife Ebu Ca'fer el-Mansur amcasının tedibi için Ebu Müslim'i memur etmiş ve ona Ermeniyeye valisi Hasan bin Kahtaba katılmıştı. Abdullah bin Ali'nin sağ cenahında Bekkâr bin Müslim yer almıştı. Bu harbde

Abdullah bin Ali mağlup oldu. 150 senesinde bütün Horasan'ı ele geçiren üstad Sis ile yapılan savaşa Bekkâr bin Müslim'de katıldı. 153 senesinde Halife tarafından Ermenîye valiliğine getirildi².

Elimizde bulunan sikkenin tarihi 152 olduğuna göre bu zatın valiliğini mezkûr seneden başlamış kabul etmek zaruridir.

Halife Harun el-Reşid (170-193=786.805) in 180 senesinde El-Muhammediye'de kesilmiş olan dirhem (Şekil: 3) ön yüzünde ve ortasında:

لا اله الا

الله وحده

لا شريك له

Etrafında:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بالمحمدية سنة ثمان ومئة

Arka yüzünde ve ortada:

محمد رسول

الله مما امر به الامير الامين

محمد بن امير المؤمنين في

ولاية محمد بن يحيى

جعفر

Ön

Şekil — 3

Arka

Dirhem, El-Muhammediye dediğimiz Rey şehrinde kesilmiştir. Bu şehre eskiler Rhages derlerdi. Şehir Cibâl eyâletindedir. Hic-

² Taberî, *agn. esr.*, III, s. 57, 96, 371; İbn al-Aşîr, *agn. esr.*, V, s. 207-8, 2 22; Münecim-Başı, *Sahâ'if al-ahbâr*, İstanbul 1285, II, s. 47.

retin 18-24 seneleri arasında Araplar tarafından alınmıştır. Cafer bin Muhammed el-Râzi'nin rivayetine göre Mansur'un hilâfeti sırasında Muhammed el-Mehdi, Rey'e gelmiş bu günkü halkın oturduğu Rey şehrini *عمار بن الحبيب* elile inşa ettirerek El-Muhammediye adını vermiştir. Şehrin inşası 158 senesinde sona ermiştir. Sikkede okuduğumuz El-Emin Muhammed ise halife Harun'un oğlu ve veliahdidir. Muhammed bin Yahya adına gelince, İsmail Galib Bey merhum 1312 senesinde Müze-i Hümâyûn'un neşriyatı arasında tabettirdiği *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu* (sahife 167) 504 sayılı sikkenin haşiyesinde şöyle demektedir: «Muhammed bin Yahya» Ca'fer bin Yahya bin Halid el-Bermeki'nin biraderidir. Muhammediye (Rey) de valiliğine dair müverrihin bilgi vermemektedir. Galip Bey burada Muhammed bin Yahya el-Bermeki'yi Rey valiliğini yapmış olan diğer Muhammed bin Yahya ile karışdırmıştır. Daha doğrusu sikkede Muhammed bin Yahya adını görünce derhal hükmünü vermiş ve bir iki kaynakta bu ismi aramakdan sarfınazar etmiştir. İbtida bu sikkeyi ilmen inceleyen, Amerika Nümizmatik Cemiyeti Üyesi Dr. George C. Miles olmuştur. Dirhem 180 senesinde Fazlın, Rey valiliğinden azli üzerine buraya vali tayin edilen Muhammed bin Yahya ibn al-Haris bin Şuhey'r'a aittir³.

Tetkik ettiğimiz sikke (Şekil 4) Me'mun'un (198-218=813-833 hilâfetinin ikinci senesi olan 199 yılında Kûfe'de Ebul Saraya adlı bir âsinın basdırdığı sikkedir. Sikkenin ön yüzünde ve ortada:

لا اله الا

الله وحده

لا شريك له

Etrafında: بسم الله ضرب هذا الدرهم بالكوفة سنة تسع تسعين ومئة

³ Balëzorî, *Futûh al-Buldân* (nşr. M. J. de Goeje 1866), s. 319, Kazvinî, *Âşûr al-Bilâdoa-Ahbâr al-İbâd* (nşr. Göttingen 1849), s. 251, Taberî, *agn. esr.*, III, s. 465, Geogre C. Miles, *The Numismatic History of Rayy* (nşr. The Amerikan Numismatic Society Newyork 1938), P. 69. Taberî bu zatın valiliği hakkında şunları söylüyor: وعزل الفضل أيضاً عن الري ووليها محمد بن يحيى ابن الخارث بن شخير

Arka yüzünde ortada ve bir daire içinde :

فاطمي
محمد
رسول
الله
الاصفر

Etrafında : ان الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفاً كأنهم بنيان مرصوص
ibareleri vardır.

Ön

Şekil - 4

Arka

Ele aldığımız bu dirhem in arka yüzünde ve orta yazıların yukarısında gördüğümüz فاطمي unvanı hazreti Ali ve Fatime'nin torunlarından Muhammed bin Zeyid bin Ali bin el-Hüseyin'in künyesidir. الاصفر kelimesi de bu isyanın başında bulunan Ebu Saraya Sara bin Mansur'un lakabıdır. Bu zat kendisinin Şeyban'dan

هاني بن قبيصة بن هاني بن مسعود ابن عامر بن عمرو ابن ابي ربيعة بن

هاني بن قبيصة بن هاني بن مسعود ابن عامر بن عمرو ابن ابي ربيعة بن هاني olduğunu, bazılarında göre bunlardan olmayıp Cezire'de sakın beni Temim'den olduğunu iddia etmişlerdir. Evveleri Fırat'ın doğusunda oturmuş biraz sonra Erminiye'de bulunan Yezid bin Mezyed'e katıldı. Bunun ölümü üzerine Esad'a bununda azli üzerine Ahmed bin Mezyed'e tâbi oldu. Bir müddet sonra bundan da ayrılarak Herseme'ye intisab etti. Fakat çok geçmeden Herseme'den ayrılarak başına topladığı kalabalık bir halk kitlesiyle o civarda bulunan kal'alara tecavüze başladı. Herseme bunun tedibi için gönderdiği orduyu bozarak Dakuka şehrine doğru yürüdü. Burada Ebu Zargame 700 kişilik bir kuvvetin başında idi. Kendisile yap-

tığı savaşta Ebu Zargame yenilerek sarayına çekildi. Ebu Saraya, sarayı kuşatmak suretile kendisini teslim mecbur etti ve sonra Anbar'a yürüyüp muhafızı İbrahim'i öldürdü, şehirde bulunan bütün malları alarak Rakka'ya gitti. Burada alevilerden طباطبا adını alan Muhammed bin İbrahim'i isyana teşvik ederek onunla beraber Küfe'ye azimet etti. Küfe ve civarı bunlara biat etmek suretile itaatlerini bildirdiler. Küfe valisi Süleyman bin Mansur durumu Hasan bin Sehl'e bildirdi. Hasan bin Sehl, Züheyr bin el-Müseyyeb'in kumandasında on bin kişilik bir kuvvet göndermişse de bu kuvvetler âsiler tarafından darma dağın edildiler. İşte bu sıralarda Ebu Saraya, gittikçe kuvvetlenen ibn طباطبا ya söz geçiremeyeceğini anladığından onu zehirlemek zorunda kaldı. Bu sefer Alevilerden bir çocuk olan Muhammed bin Ca'fer bin Muhammed bin Zeyd bin Ali bin el-Hasan'ı halife ilân etti. Tedibi için üzerine sevk edilen Abdus bin Muhammed bin ebi Halid el-Merveruzî'nin kumandasındaki 4 bin kişilik bir kuvveti yendi. İşte bu esnada yukarıda evsafını gösterdiğimiz dirhemi kesirdi⁴.

Bu galibiyet üzerine Basra'ya ve Vast'a ordu sevk ettiği gibi Alevilerden Abbas bin Muhammed bin İsa bin Muhammed el-Ca'fer'i Basra'ya, Aftas lakabını alan Hüseyin bin el-Hasan ibn Ali bin ebu Talib'i Mekke'ye, Muhammed bin Süleyman bin Davud bin el-Hasan bin Ali'yi Medine'ye, İbrahim bin Musa bin Ca'fer'i Yemen'e, İsmail bin Musa bin Ca'fer'i Faris'e, Zeyid bin Musa bin Ca'fer'i Ehvaz'a vali tayin etti. Bu arada Ebu Saraya, vali tayin ettiği Hüseyin bin el-Hasan el-Aftas'a Kâbeye giydirmek üzere, işlenmiş bir örtü gönderdi. Örtüde şöyle yazılı di:

امره الاصفر بن الاصفر ابوالسرايا داعية محمد لكسوة بيت الله الحرام وان يطرحه كسوة الظلّة من ولد عباس ليظهر من كسوتهم وكتب في سنة سبع وتسعين ومائة

Kitabe bize Ebu Saraya'nın el-Asfar unvanını haiz olduğunu gösteriyor. Buda yukarıda tarifini yaptığımız dirheme uygundur.

Çeşitli vilâyetlere tayin edilen bu Alevi valiler Bağdat üzerine yürümeğe hazırlandılar. Durumun vehametini gören el-Hasan bin Sehl Horasan'a gitmekte bulunan Herseme'yi çağırarak mec-

⁴ Taberî bu darp olayı için şöyle diyor: وانتشر الطالبيون في البلاد وهرب ابوالسرايا والدرهم بالكوفة ونقش عليه ان الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفاً كأنهم بنيان مرصوص.

huriyetinde kaldı. Herseme Şaban ayında Küfe üzerine yürüdü. Şehri kısa süren bir muhasaradan sonra aldı. Ebu Saraya kaçtı. Herseme yavaş yavaş Hazreti Ali evlâdlarının elinde bulunan Irak şehirlerini ele geçirdi. Ebu Saraya öldürülerek Nehirvan'da bulunan Hasan bin Sehl tarafından baş halife Memun'a gönderildi⁵.

Bahis mevzuu ettiğimiz beşinci sikke (Şekil: 5) ise Abbasi halifesi El-Mütevekkil 'Alallah (232-247=847-861)'ın Samra yakınında, (245=859) senesinde, büyük masraflar ile yaptırmış olduğu El-Mütevekkiliye şehrinde, 247 senesinde kesdirilmiştir. El-Mütevekkil Alallah'ın altın sikkeleri çok olduğu halde gümüşleri nadirdir.

Dirhem'in ön yüzünde ve ortasında:

لا اله الا
الله وحده
لا شريك له
المعترف بالله

Etrafında, içte: ضرب هذا الدرهم بالمدينة المتوكلية سنة سبع واربعمائة ومائة

دنيا : لله الامر من قبل ومن بعد و يومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله

Arka yüzünde ve ortada:

الله
محمد
رسول
الله
المتوكل على الله

Etrafında: (Kur'an IX, 33)

Halife El-Mütevekkiliye şehri kurduktan bir sene sonra, yani 246 da buraya taşınmıştır. Esmer, zayıf vucutlu olan bu zat şehzadeligindenberi fena huylara sahipti. Bu itibarla hilafete geç-

⁵ Taberî, *agn. esr.*, II, s. 977-988; İbn al-Aşîr, *agn. esr.*, VI, s. 123-127; İbn Haldûn, *Kitâb al-'Ibar* (tab. Bulâk 1284), III, s. 242 - 243; 'Abd al-Hayy b. al-'Imâd al-Hanbalî, *Şazarât al-Zahab fit-ahbâr man Zahab* (tab. Mısır 1351), I, s. 356; İbn Kasîr, *al-Bidâye ve'l-Nihâya* (tab. Mısır 1348), X, s. 241.

tikten sonra seleflerinin takibettiği yolu terk ile ehli sünnet tarikatini ihyaya çalışmış ve *Kuran-ı kerim'in* mahluk olduğunu iddia edenleri öldüreceğini ilân etmişti. Bu arada Hazret-i Ali'ye karşı

Şekil - 5

duyduğu nefretten dolayı Hazret-i Hasan'ın mezarını yıkılarak halkı ziyaretten men etmiştir, Vaik'ın veziri Muhammed bin Abdülmelik bin Zeyat hilâfet makamına geçmeden evvel kendisine luzumu derecede saygı gösteremediğinden malını müsaderâ ederek işkencelerle öldürtmüş, biraz sonra İslâm İmparatorluğuna büyük hizmetleri dokunan İtağ'ı aynı akıbete uğratmıştır. Bu halife 235 senesinin Zilhicce ayının Cumartesi gününde, üç oğlu arasında, kendisinden sonra hilâfete geçecek veliahdı tayin etmiş, çocuklarından Muhammed'e El-Muntasir lâkabını vererek veliahd göstermiş ve ona İfrikiye, Mağrib, Kinnesrin, Sugur el-Şamiye, diyarı Mudar ve Rebia, Musul, Hit, 'Ane, Habur, Kırkısa, Kür, Dicle, Haremeyn, Hadermut, Sint, Mekran, Kürül ehvaz, Mah El-Küfe, Mah El-Basra'yı vermiştir. İkinci oğlu Talha'ya, El-Mutez lâkabını vererek kendisine Horasan, Taberistan, Rey, Erminiye, Azerbaycan, Fars ve mülhakatını iktâ eylemiştir. Üçüncü oğlu İbrahim'e, El-Müeyyed ünvanını verip ona Dumuşk, Humus, Ur-dun ve filistin ordularını bağlamıştır. Târif ettiğimiz sikkenin ön yüzünde bulunan El-Mutez Billah halifenin ikinci oğlu Talha'nın lâkabıdır. 240 senesinde çıkardığı yeni bir emirle sikke işlerinin tedvirile adının sikkeye hak edilmesini her tarafa bildirdi⁶.

Sikkeye isim koymak halifeden sonra veliahdın hakkı iken bu selâhiyeti oğlu El-Mutez lâkabını alan Talha'ya vermesi dik-kate şayandır. Bu keyfiyet bize veliahdın gittikçe halifenin gözünden düşüğünü göstermektedir. Arapların Neron'u olan halî-

⁶ Müverrih İbn Haldûn bu mühim vak'a için şöyle diyor: ثم اضاف اليه سنة اربعين خزن الاموال ودوز الطرب في جميع الانا و امران رسم اسمه في السكة.

fenin ötedenberi bilinen çılgınlıklarına son vermek için oğlu ve veliahdı El-Muntasır hassa askerile birleşerek 4 şevval 247 Çarşamba gecesi bir içki toplantısında sızmış iken veziri Fetih bin Hakan ile birlikte öldürmüştür. Halifenin ölümü ile El-Mütevekkiliye şehri de eski ehemmiyetini kaybetmiştir⁷.

Bu sikke (Şekil : 6) Endülüs Emevîlerinden Abdürrahman bin Muaviye (138-172=756-788) ye âit olup nakış ve sanat bakımından orijinaldir ve başka müzelerde yoktur. Yalnız Müzemizde Urfa-Denizbacı definesini teşkil eden sikkeler arasında vardır.

Ön

Arka

Şekil - 6

Sikkenin ön yüzündeki yazılar iç içe bulunan tırtıllı üç daire içindedir. Bu dairelerin ortasında müsavi mesafelerde olmak üzere 6 halka mevcuttur. Sikkenin ortasında:

لا اله الا

الله وحده

لا شريك له

Etrafında: بسم الله ضرب هذا الدرهم بالاندلس سنة ست واربعين ومئة

Arka yüzünde ve ortasında:

الله احد الله

الصمد لم يلد و

لم يولد ولم يكن

له كفوا احد

⁷ Taberî, *agn. esr.*, III, s. 1895-1423, İbn al-Ağır, *agn. esr.*, (tab. Bulak 1308), VII, s. 19-35; İbn Haldûn, *agn. esr.*, (tab. Bulak 1284), III, s. 275-280; Abu'l-Fidâ; *Kitâb al-Muhtaşar* (tab. İstanbul 1286), II, s. 39-44, Müneccim Başî, *agn. esr.*, (tab. İstanbul 1285), II, s. 135-142.

Etrafında ve noktalı bir daire içinde :

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون
ibareleri vardır.

Bu sikke (Şekil: 7) İdrisîlerin Tedga valisi Halef bin El-Muza tarafından darbedilmiştir. Tarihi 176 dır. Sikkenin ön yüzünün etraf yazıları noktalı iki daire içindedir. Bu dairelerin üzerinde müsavi mesafelerde 6 halka vardır.

Ön

Arka

Şekil - 7

Ortada:

لا اله الا

الله وحده

لا شريك له

Etrafında: بسم الله ضرب هذا الدرهم بتدعة سنة ست وسبعين ومئة

Arka yüzünde, ortada ve noktalı bir daire içinde :

خلف

محمد

رسول

الله

خلف

Etrafında: مما امر به خلف بن المضامر بالحق والوفاء على البر والتقوى بركة من الله
kelimeleri yazılmıştır. Sikkede adı geçen bu şehir Şicilmasa'nın

40 kilometre batısındadır. Halef bin El-Muza adına gelince: bu, Berber kavminin büyük gruplarından biri olan ve Atlas dağlarında yaşayan Masmuda kabilesine mensup Muza bin Tihlet kabile veya reislerinden biri olacaktır⁸.

⁸ Abu-l'Kâsım al-Ziyyâni, *al Tercumân al-muğrib 'an dıval al mâşriğ va 'l-mağrib* (nşr. Paris 1886). s. 12; H. Lawoix, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale, Espagne et Afrique*. Paris 1887, s. 870; İbn Hâzım Camharat, *Ansâb al-Arâb*, s. 466.